

NAQD PULSIZ JAMIYAT: QULAYLIKMI YOKI NAZORAT? RAQAMLI TO'LOVLAR DAVRI: INSON QULAYLIGI VA TIZIM NAZORATI O'RTASIDAGI MUVOZANAT

Qalandarova Maloxat Umidovna

“Mikrokreditbank” ATB Xorazm viloyati Yangiariq BXM yordamchi agenti

Annotatsiya: *O'n yil avval bozordan non olish uchun cho'ntagimizda naqd pul bo'lishi shart edi. Bugun esa telefon ekraniga bir marta tegish kifoya. Pul asta-sekin qog'oz va metall shaklidan raqamli kodga aylanmoqda. Bu o'zgarish inson hayotini yengillashtiryaptimi yoki uning moliyaviy erkinligini ko'zga ko'rinmas tizimlarga topshiryaptimi? “Naqd pulsiz jamiyat” — bu faqat texnologik qulaylik emas, balki jamiyat kelajagini belgilovchi muhim tanlovdir.*

Kalit so'zlar: *Moliyaviy erkinlik, QR to'lovlar, kontaktless kartalar, Cashless economy, CBDC-raqamli so'm, mobile ilova.*

Kirish

Insoniyat tarixida naqd pul ming yillar davomida savdo va iqtisodiy erkinlikning asosiy vositasi bo'lib xizmat qildi. Qadimgi metall tangalardan tortib qog'oz banknotlargacha bo'lgan pul shakllari jamiyatda ishonch, mustaqil xarid qilish va shaxsiy moliyaviy erkinlik ramzi edi. Cho'ntakdagi pul — egasining roziligisiz hech kim nazorat qila olmaydigan qiymat demak edi.

Ammo so'nggi o'n yil ichida bu tasavvur tubdan o'zgarib bormoqda. Mobil banking, QR to'lovlar, kontaktless kartalar va onlayn hamyonlar sababli dunyo bo'ylab milliardlab tranzaksiyalar naqd pulsiz amalga oshirilmoqda. Shvetsiya va Xitoy kabi davlatlarda hatto kichik bozorlarda ham telefon orqali to'lash odatiy holga aylandi. O'zbekistonda esa Uzcard, Humo va raqamli ilovalar orqali to'lovlar kundalik hayotga kirib keldi. Bu texnologik sakrash bir tomondan misli ko'rilmagan qulaylik yaratmoqda: tezkor to'lov, navbatsiz xizmat va moliyaviy shaffoflik. Boshqa tomondan esa har bir xarajat raqamli iz qoldirayotgani sababli shaxsiy moliyaviy hayot ustidan nazorat masalasi kun tartibiga chiqmoqda.

Shu bois bugungi asosiy savol shunday: naqd pulsiz jamiyat — inson uchun qulaylikning eng yuqori bosqichimi yoki moliyaviy nazoratning yangi shaklimi?

Cashless economy — bu iqtisodiyotda pul operatsiyalari asosan naqd pul o'rniga raqamli vositalar orqali amalga oshiriladigan tizimdir. Ushbu tizimda odamlar savdo, xizmatlar va to'lovlarni bank kartalari, mobil ilovalar, raqamli hamyonlar yoki onlayn transferlar yordamida bajaradi. Naqd pul unchalik ishlatilmaydi yoki umuman ishlatilmaydi; elektron to'lovlar jarayoni kundalik hayotning asosiy qismiga aylanadi. Bu kontseptsiya oddiy qilib aytganda — qog'oz va metall pullar raqamli kodlar bilan almashtiriladi. Bunga Shvetsiya, Xitoy va Janubiy Korea yaqqol misol bo'laoladi.

Shvetsiya — naqd pulsiz jamiyat sari etakchi

Shvetsiya cashless economy sohasida dunyo yetakchilaridan biri hisoblanadi. Unda naqd puldan foydalanish darajasi juda past; kundalik xaridlarining katta qismi bank kartalari va mobil to‘lovlar orqali amalga oshiriladi.

- Raqamli to‘lovlar foydalanuvchilari yaxshi rivojlangan va ko‘pgina do‘konlar hatto naqd pulni qabul qilmaydi.

- “Swish” kabi maxsus mobil to‘lov tizimi orqali foydalanuvchilar bir-biriga real vaqt ichida pul yuboradi va oladi — bu jarayon bank kartalaridan ham tezroq va oddiy.

Buning fuqarolarga qulayligi quyidagilar bilan ifodalanadi:

- ☐ Bankomatlar va qog‘oz pulga bo‘lgan ehtiyoj kamayadi — cho‘ntakda pul olib yurish shart emas.

- ☐ To‘lovlar tez va shaffof bo‘ladi — tranzaksiyalar elektron tarzda qayd etiladi.

Shunga qaramay, yaqinda ba’zi holatlarda naqd pulni asl hoida saqlash zarurati ham ko‘rilmoqda (masalan favqulodda holatlar va xavfsizlik nuqtayi nazaridan), shakllanayotgan tizim hali ham to‘liq cashlessga o‘tgan deb aytish qiyin.

2) Xitoy — mobil to‘lovlar inqilobi

Xitoyning moliyaviy tizimi ham cashless economyga tez o‘tmoqda, ammo bu jarayon Shvetsiyadagi kabi “to‘liq pulsiz” emas, balki mobil to‘lovlar markazida.

Xitoyda Alipay va WeChat Pay kabi platformalar yuz millionlab odam tomonidan ishlatiladi. Bu ilovalar orqali odamlar savdo, transport, xizmatlar va hattoki kichik ko‘cha sotuvchilari bilan to‘lovlarni ham amalga oshiradi.

Raqamli to‘lovlar hatto kichik bozorlarda ham keng tarqalgan, ba’zan naqd pul ishlatilmaydi. Xitoy misolida fuqarolar uchun cashless tizim qanday qulayliklar yaratadi:

- ☐ Tez va universal to‘lovlar — mobil dasturlar orqali istalgan joyda to‘lash mumkin.

- ☐ To‘lovlar uchun qo‘shimcha xizmatlar (masalan, onlayn bank xizmatlari, transferlar) bitta ilovada mavjud.

Shuni aytish kerakki, Xitoyda foydalanuvchilar mobil ilovalar yordamida kundalik moliyaviy operatsiyalarni juda samarali bajaradi, lekin bu tizim hamon naqd pulni to‘liq yo‘q qilgani yo‘q — u asosan shaharlarda va tez rivojlangan hududlarda keng tarqalgan.

3) Janubiy Koreya — kartalar va mobil ilovalar uyg‘unligi

Janubiy Koreya ham naqd pulsiz to‘lovlarga tez o‘tmoqda — ayniqsa kartalar va mobil ilovalar yordamida.

- ☐ Kredit va debet kartalar Koreyada juda keng qo‘llaniladi — ulardan to‘lovlarning katta qismi amalga oshiriladi.

- ☐ Mobil to‘lovlar (KakaoPay, Naver Pay, Samsung Pay va boshqalar) hamnashrlar orasida tobora ommalashmoqda, shuningdek transport, do‘kon va onlayn xizmatlarda ishlatiladi.

- ☐ «T-money» kabi smart-kartalar jamoat transporti va kichik savdolarida keng qabul qilinadi.

Bu davlatda fuqarolar uchun cashless tizim quyidagicha qulayliklar beradi:

- Har doim tez to‘lovlar — naqd pulni izlash shart emas.

• Qulay raqamli xizmatlar integratsiyasi — banking tizimi, to‘lovlar tizimi va onlayn xizmatlar bir joyda birlashtiriladi.

Ushbu uchta davlat misolida cashless economy har xil bosqichlarda namoyon bo‘ladi:

Shvetsiya — juda yuqori darajada raqamli to‘lovlar, deyarli pulsiz jamiyatga yaqinlashmoqda.

Xitoy — mobil to‘lovlar inqilobi orqali cashless iqtisodiyotning keng qamrovli shakli mavjud.

Janubiy Koreya — kartalar va mobil hamyonlar orqali qulay va tez to‘lov tizimi shakllanmoqda.

Shu o‘rinda O‘zbekiston Respublikasida istiqomad qilayotgan fuqarolar orasida Click(SuperApp) va Payme ilovalaridan foydalanishning ommalashishi ham cashless iqtisodiyotining bir namunasi.

Har bir holatda raqamli to‘lovlar fuqarolarga tez, shaffof va xavfsiz to‘lov imkoniyatini beradi, biroq bu jarayonda texnologik infratuzilma, moliyaviy inklyuzivlik va shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish kabi masalalar ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Ilmiy nuqatai nazarga asoslanadigan bo‘lsak, Cashless society (fizik naqd pulsiz jamiyat) — bu iqtisodiyotda tranzaksiyalar faqat raqamli shaklda amalga oshadigan holatdir — masalan kredit/debet kartalari, mobil to‘lovlar yoki raqamli valyutalar orqali. Hozirgi kunda hech bir davlat to‘liq pulni yo‘q qildi deb aytib bo‘lmaydi, lekin raqamli to‘lovlar juda keng tarqalgan va ko‘plab mamlakatlarda naqd pul ishlatilishi keskin kamaygan

Xalqaro Valyuta Jamg‘armasi (IMF) kabi tashkilotlar tadqiqotida aytilishicha, CBDC(Central Bank Digital Currency) tatbiq etilgach naqd pul iste’molchilarda so‘nganidan keyin ham uzoq vaqt ishlatilmay qolishi — bu jarayon tabiiy innovatsiya va bozor preference orqali yuzaga kelishi mumkinligini ko‘rsatadi.

CBDC(Central Bank Digital Currency) — bu markaziy bank tomonidan chiqarilgan, davlatning rasmiy valyutasi bo‘lib, raqamli shaklda mavjud bo‘ladi (masalan, raqamli so‘m). U an’anaviy naqd pul bilan birga yoki uning o‘rnini bosuvchi sifatida xizmat qilishi mumkin.

To‘lov tizimini soddalashtiradi va tezlashtiradi: CBDC orqali to‘lovlar real vaqt rejimida, banklar vositachiligi bo‘lmay ham amalga oshirilishi mumkin

Moliyaviy inklyuziya: bank xizmatlaridan foydalanmaydigan odamlar ham raqamli valyutada ishtirok etishi mumkin bo‘ladi.

Raqamli infratuzilmani mustahkamlash: elektron to‘lovlar ekotizimi rivojlanadi va bu cashless economy yo‘lini tezlashtiradi

Muammolar va xavf-xatarlar: CBDC shaffoflikni oshirsa ham, ba’zi ekspertlar unga bog‘liq maxfiylik va nazorat risklarini ham ta’kidlaydi — ya’ni raqamli valyuta davlat yoki markaziy bank tomonidan to‘liq monitoring qilinishi mumkin.

To‘liq cashless jamiyat — hozirgi texnologik va raqamlashtirish jarayonlari bilan mumkin, lekin bu yo‘l asta-sekin bo‘lib, bozor talabi va iqtisodiy siyosat bilan shakllanadi, va ko‘plab mamlakatlar hali ham naqd pulni to‘liq bekor qilmoqchi emaslar.

Xulosa

Naqd pulsiz jamiyatga o'tish jarayoni bugungi kunda faqat texnologik imkoniyat yoki bank tizimining modernizatsiyasi masalasi emas. Ilmiy tadqiqotlar va xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, cashless economy'ning muvaffaqiyati uch asosiy omilga tayanadi: texnologik infratuzilma, davlat va moliya institutlarining siyosiy irodasi hamda eng muhimi — jamiyatning bu o'zgarishga bo'lgan roziligi va ishonchi.

Shvetsiya, Janubiy Koreya va Xitoy tajribasi shuni tasdiqlaydiki, aholining raqamli to'lovlarga tez moslashuvi — bu majburlash orqali emas, balki qulaylik, ishonch va iqtisodiy manfaat orqali shakllangan tanlov natijasidir. Aholi raqamli to'lovlarni kundalik hayotda foydaliroq deb qabul qilgan sari naqd pul tabiiy ravishda ikkinchi o'ringa tushadi. Bu jarayon jamiyatning o'z xohishiga asoslangan bo'lsa, tizim barqaror va inklyuziv bo'ladi.

Boshqa tomondan, ilmiy doiralarda ta'kidlanishicha, agar cashless tizimlar aholida maxfiylik yo'qolishi yoki ortiqcha nazorat hissini uyg'otsa, jamiyat qarshiligi yuzaga kelishi mumkin. Bu esa texnologik imkoniyatlar mavjud bo'lsa ham, to'liq cashless jamiyatga o'tishni sekinlashtiradi.

CBDC — xususan raqamli so'm — aynan shu nuqtada muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. U raqamli to'lovlar qulayligini davlat kafolati va ishonchi bilan birlashtiradi. Ammo CBDC'ning jamiyatda muvaffaqiyatli joriy etilishi ham faqat texnik tayyorgarlik emas, balki fuqarolarning ishonchi, huquqiy kafolatlar va shaxsiy erkinlikka hurmat bilan chambarchas bog'liq.

Demak, naqd pulsiz jamiyat — majburiy ravishda keladigan kelajak emas. Bu — jamiyatning qulaylik, shaffoflik va xavfsizlikdan foydalanish istagi bilan shaxsiy erkinlik va maxfiylikni saqlash talabi o'rtasida topilgan muvozanat natijasidir.

Shu bois ilmiy nuqtai nazardan aytganda, cashless economy'ning yakuniy shaklini texnologiya emas — jamiyat tanlovi belgilaydi.

Foydalanilga adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining rasmiy sayti – <https://www.cbu.uz>
2. O'zbekiston Respublikasi Raqamli texnologiyalar vazirligi rasmiy sayti – <https://mitc.uz>
3. World Bank. “Digital Financial Services: Regulatory Frameworks for BNPL Models.” Washington D.C., 2022.
4. Encyclopedia Britannica rasmiy sayti
5. Currency Insider - https://currencyinsider.com/.well-known/sgcaptcha/?r=%2F2025%2F06%2F01%2Finternational-monetary-fund-paper-suggests-cbdc-could-turn-society-cashless%2F%3Futm_source%3Dchatgpt.com&y=ipr:84.54.70.91:1768935139.524
6. Payspace Magazine xalqaro jurnali